

IVAN DOROVSKÝ

RECEPCE DÍLA MIHAILA LALIČE V ČESKOSLOVENSKU

Po osvobození našich národů z fašistické poroby v roce 1945 a s nástupem socialistické výstavby nastává i kvantitativní obrat v překládání jak české a slovenské literatury do jednotlivých jazyků národů a národností Jugoslávie, tak v překladech poezie a prózy z literatur jugoslávských národů do češtiny nebo slovenštiny.

Při studiu recepce literárních děl v jinonárodním prostředí je třeba sledovat a analyzovat rozsah a strukturu přeložené literatury. V našem příspěvku se pokusím vysledovat především recepci prozaického díla Mihaila Laliče. Překlady jeho děl do češtiny nebo slovenštiny přitom sleduji v rámci celkového přijímání literatury národů Jugoslávie v Československu v letech 1945—1980.

Po roce 1945 bylo v následujících pětatřiceti letech z literatur národů a národností Jugoslávie přeloženo ve světě celkem 2 211 knih do 49 jazyků. Nejvíce překladů je ze srbocharvátštiny (charvátskosrbštiny) a ze slovinštiny. Ostatní jazyky Jugoslávie jsou zastoupeny již méně. Z uvedeného počtu překladů vyšlo v zemích evropského socialistického společenství celkem 1 486 překladů knih, tj. 65,30 % všech překladů, zatímco v rozvinutých kapitalistických zemích pouze 698 překladů, tj. 30,7 %¹.

Při pronikání literatur jugoslávských národů do jinonárodních prostředí je třeba vzít v úvahu četné mimokulturní a mimoliterární faktory, které bezesporu ovlivnily recepci jugoslávských literatur ve světě. Tak v prvních třech poválečných letech se nejvíce překládalo v tehdejších lidově demokratických zemích. Další čtyři roky znamenaly téměř úplnou stagnaci. V letech 1953—1955 lze pozorovat postupný růst počtu překladů z jugoslávských literatur, ale teprve rok 1956 znamenal obrat v počtu překladů: byl překonán počet překladů z roku 1948 (celkem 36) vydaných v lidově demokratických zemích. V letech 1965—1967 dosáhl počet překladů z jugoslávských literatur ve světě vrcholu: činil 110, 112 a 116 překladů knižních titulů.

Jednu z příčin zvýšeného zájmu nejen o srbskou a charvátskou literaturu,

¹ Janačević, J.: *Preveduvanjeto na jugoslovenskata kniževnost vo stranstvo 1945—1980*. In: *Ogledalo*, mesečník na kniževnite preveduvači na Makedonija, 6, br. 22, Skopje 31. januari 1983, s. 3 a 7. Viz též Rastegorac, L.: *Jugoslovenska kniževnost u svetu 1968—1980*, Beograd 1980.

nýbrž také o literaturu ostatních národů a národností Jugoslávie ve světě (především však v Evropě a zejména pak v socialistických zemích) vidí jugoslávští teoretikové překladu a literární historikové v tom, že v roce 1961 byla Ivu Andrićovi udělena Nobelova cena za literaturu. Andrićovo literární dílo bylo totiž nepřekládanější nejen v letech 1961—1963, nýbrž také v letech sedmdesátých a osmdesátých.²

Pro nás je velmi zajímavý a potěšitelný fakt, že v počtu překladů z literatur národů Jugoslávie v letech 1945—1980 je Československo na prvním místě ve světě. V uvedeném období vyšlo u nás celkem 246 překladů do češtiny a 203 překlady do slovenštiny, tj. sumárně 449 titulů. Počtem překladů z jugoslávských literatur v období námi sledovaném se na druhé místo řadí Sovětský svaz 410 tituly překladů. Teprve na dalších místech je Německá spolková republika, Maďarsko, Polsko, NDR, Bulharsko, Itálie, Francie a Rumunsko.

Sledujeme-li žánrově druhové hledisko překladů z jugoslávských literatur do češtiny nebo slovenštiny v poválečném pětatřicetiletém období, zjišťujeme, že v prvních poválečných letech (což do jisté míry způsobila kontinuita z meziválečného období) převládaly překlady děl více nebo méně výrazně realistických.

Vedle Iva Andriće patří k nepřekládanějším jugoslávským autorům ve světě i u nás v sledovaném období Miroslav Krleža, Branislav Nušić, Miodrag Bulatović, Branko Ćopić, Ivan Cankar, Dobrica Ćosić, Mihailo Lalić, Meša Selimović, Ela Perociová, France Bevk, Anton Ingolić, Grozdana Olujićová a Vasko Popa. Už sám výčet jmen napovídá, že jde o významné literární osobnosti, že se překládá více próza než poezie a že také literatura pro děti a mládež je v překladech stále více zastoupena.

Na první pohled je zřejmé, že z jugoslávských literatur pronikají v překladech do světa díla čerpající náměty z historie nebo z války (s výjimkou komedií B. Nušiče). Je tomu tak patrně proto, že se autoři (jak to ostatně postřehla také česká literární historie) soustřeďují ve svých dílech na to, aby vytvořili díla „obecně platná a charakteristická pro jugoslávskou revoluci“, že ve svých románech, novelách nebo povídkách podávají obraz vnitřního dramatu jedince v revoluci, jeho pohnutky, vášně a nálady i vášně a nálady národního kolektivu.³ Pravdivost, upřímnost a nekonvenčnost v líčení národně osvobozené války, v uměleckém zobrazení úpadku morálních a vůbec základních lidských vlastností těch, kteří se účastnili revoluce, aby zachránili národ, i těch, kteří vraždili proto, že byli svedeni, ngramotní, neuvědomělí a nábožensky zaslepeni. K takovým dílům patří nesporně romány Iva Andriće, D. Ćosiće a M. Laliće. Nacházíme u nich trojici „vyvrhelů lidské společnosti“, píše významný český znalec jugoslávských literatur Miroslav Kvapil, „kteří vraždí ani ne z pozic kontrarevoluce, ani ne z pozic třídního nepřítelů“.⁴

Z dosud uvedeného je patrné, proč právě prozaické dílo Mihaila Laliće patří v Československu k nepřekládanějším dílům z moderní literatury národů Jugoslávie. Sedm let po srbocharvatském vydání románu *Svatba* (1950) vyšel jeho český překlad (1957). Rozhojňoval tak překlady z jugoslávských

² Tamtéž, s. 7.

³ Kvapil, M.: *Jugoslávský válečný román*. Tvorba, 36, příloha LUK, 9, 3. září 1975, s. VII.

⁴ Tamtéž.

literatur v prvních letech po obnovení politických a kulturních styků s Jugoslávií. Naše nejvýznamnější a nejzasloužilejší překladatelka ze srbocharvátštiny Anna Urbanová se ujala překladu románu *Svatba* a v úvodu k českému vydání představila našemu čtenáři do té doby vydané prózy Mihaila Laliče. Psala, že román *Svatba* spolu s romány *Zlé jaro* (*Zlo proljeće*) a *Rozchod* (*Raskid*) zobrazují národně osvobozenecký boj a že jsou nejen díly vysoké umělecké hodnoty, ale také vzrušujícím dokumentem doby. Román *Svatba*, který zpracovával národně osvobozenecký boj z nového zorného úhlu, byl proto první „vlašťovkou zvěstující příchod nového uměleckého pojetí v literatuře s válečnou a revoluční tematikou“ nejen pro jugoslávskou, nýbrž také pro českou a slovenskou literaturu. Na rozdíl od A. Urbanové se jugoslavista V. Kudělka mnohem později domníval, že tento Laličův první románový pokus je „typickým dílem meziobdobí, v němž snaha o nový, hlubší pohled na válečné dění a osudy je ustavičně pohlcována staronovými konvencemi“.⁵

Jestliže český čtenář znal odvěký zápas a hrdinství Černohorců, jak mu je přibližovaly práce Prokopa Chocholouška, Josefa Holečka a dalších českých tvůrců, pak mu prozaické dílo Mihaila Laliče poskytl možnost proniknout do podstaty dramatických událostí z novodobého utrpení mnoha národů Evropy a světa. Autorka úvodu k českému vydání románu podala přehledný historický výklad nejnovějších dějin a událostí na jugoslávském území, které nebyly českému čtenáři tak známy, a zejména vysvětlila specifika vývoje na Černé Hoře, kde „paralelně s bojem proti okupantům probíhal také revoluční boj“. Prezentace M. Laliče prostřednictvím jeho románu *Svatba* byla značně zasvěcená a důstojná.

V roce 1961 se mohli také slovenští čtenáři poprvé seznámit se jménem tohoto vynikajícího jugoslávského spisovatele v překladu jeho románu *Svatba* (přeložil Andrej Vrbacký). Toto „klasické dílo o jugoslávské revolúci“ nám „trvalými umeleckými slovy hovorí o hrdinstve a kráse tých dní, keď zanikal starý a rodil sa nový svet, svet nielen národnej, ale aj sociálnej slobody a spravodlivosti“ — psalo se tenkrát o uvedeném Laličově románu.

Na Slovensku byla Laličova *Svatba* přijata jako jeho nejlepší prozaické dílo, které „žiari najjasnejším a najprenikavejším svetlom“. V zasvěceném úvodu k slovenskému vydání díla psal jugoslavista Bronislav Choma, že Laličův román je lidovým eposem, hrdinskou písní, že se v něm citují celé strofy lidových písní o tom, „ako sa čiernohorský ľud zasnuhuje slobode a spravodlivosti na revolučnej svatbe“. Choma ovšem staví *Svatbu* téměř do ostrého protikladu k ostatním Laličovým románům. Ve *Svatbě* je podle Chomy „akoby jedným vrhom zmalovaný obraz legendárneho bojovníka Tadiju Čemerkića, ktorý v ničom nezaostáva za hrdinskými postavami slávnych juhoslovenských ľudových povestí a báji“. Vyzvedávají se zejména vlastnosti hlavní postavy románu, které z něho dělají lidového hrdinu, jenž tvoří typ slavných bojovníků a ztělesnění nadlidského zápasu jugoslávských národů s fašistickými vetřelci. „V Čemerkićovi znovu vidíme tie črty Černohorcov, ktoré sme poznávali z historických obrazov Čermákových a z rozprávání o protitureckých bojoch.“ Laličův román je „veľmi citovo blízky“ a promlouvá také k „na-

⁵ Kudělka, V.: *Hrdinové jsou unaveni*. Host do domu, 6, 1966, s. 41–42; týž: *Lalič starý a nový*. Romboid, 1, 1974, s. 59–60. Pánková, L.: *Anna Urbanová-překladatelka z jugoslávských literatur*. Přehled XII, Daruvar 1982, s. 21–46.

šej, slovenskej duši“ proto, že je v něm „patos nesmírného lidského života“, že v něm pulsuje krev a vyzářuje charakter, že „vidieť tu svetlo prebodávajúce zloby a nevedomosti“. Taková díla, v nichž je mnoho zemitého a hlubokého, rodí se „z lásky a z náruživosti, z vědomí kořenů v lidu“.

V roce 1958 vyšel u nás další Lalićův román *Zlé jaro* (Zlo proljeće). Autor napsal pro českého čtenáře předmluvu, v níž nejenže psal o hlavním hrdinovi, nýbrž považoval za nutné „načrtnout ve stručných obrysech společenský a politický rámec, v němž se tyto události děly“.

Stručný náčrt dějinného vývoje Černé Hory, zejména od 18. stol., podával charakteristiku meziválečného období s důrazem na dobu po nástupu diktatury 6. ledna 1929 a po přepadení Československa, kdy se v celé tehdejší Jugoslávii konaly „mohutné manifestace“ a kdy se vytvořila „bojová nálada“. Byla to významná stránka vztahu Jihoslovanů k osudům jejich slovanských bratří, které byli odhodláni bránit. „Byly četné případy,“ píše autor předmluvy, „že se mladí lidé jednotlivě nebo v menších skupinách pokoušeli ilegálně přejít hranici a dorazit do Československa, aby bojovali proti fašismu.“

V románu, který má četné autobiografické rysy, se Lalić „pokusil využít některé formální postupy moderní prózy a přesunul v něm svou pozornost na analýzu duševních stavů postav“.⁶ Podle české kritiky se Lalić snažil „prorazit krunýř schematizujících tendencí a rozšířit hranice realismu zdůrazněním autorského subjektu“.⁷

V české staleté překladatelské praxi není mnoho takových autorů, z jejichž díla by vyšly v jednom roce hned dva romány. V Lalićově případě však tomu tak je. To svědčí o tom, že Lalić zejména v českém prostředí rychle zdomácněl. Proto překladatelka, která postřehla vysoké umělecké hodnoty jeho románů, nedlouho po jejich srbocharvátském originálu je předložila také českému čtenáři. V roce 1958 totiž vyšel Lalićův román *Raskid* s poněkud pozměněným názvem *Tráva pod kameny*. Čtenáři se opět mohli přesvědčit o hrdinském boji černohorských partyzánů, sledovat s pohnutím transport vězňů z kolašinského vězení do zajateckého tábora v Soluni, osudy Nika Doseliće a jeho druhů i obrazy bojů řeckých, černohorských a ruských partyzánů v horách severního Řecka a na Chalkydice. Psalo se u nás, že „černohorští junáci se vždycky dovedli hrdinně bít se svými utlačovateli“. Román byl označen za „hrdinskou píseň“ o boji s nacistickými vetřelci, který svou dramatickostí „v mnohém překonává nejslavnější černohorskou minulost“.

Své oblíbené téma — Černou Horu a národně osvobozenecský boj — Lalić neopustil ani v románu *Štvanice* (Hajka), který vyšel česky r. 1964. Potvrzoval autorův umělecký vývoj a přibližoval českému čtenáři Italy okupovanou Černou Horu.

Situace z roku 1958 se v Lalićově případě téměř opakovala o sedm let později ještě jednou. V roce 1965 vyšly u nás v jednom roce další dva Lalićovy romány: Snad nejoriginálnější Lalićovo dílo *Lelejska gora*, který má v češtině pozměněný název *Nad hlavou jen stromy*, slovensky vyšel pod názvem *Hora nárekov* (1965).

Bylo již jugoslávskou i československou kritikou konstatováno, že romány *Tráva pod kameny*, *Nad hlavou jen stromy* a *Štvanice* tvoří v Lalićově literár-

⁶ Tamtéž, s. 59.

⁷ Tamtéž, s. 60.

ním dle jistou relativně samostatnou trilogii samoty. Drama osamělého jedinice Lada Tajoviće, který se tu znovu objevuje, je ukázáno v historické vichřici, v krvavém bojišti, na němž zápas o holou existenci vlastně nikdy nemůže skončit, dokud trvá válka. Protagonista románu je osamělý štvanec, vytržený z bojového společenství, zoufalec s často podlomenou vírou v revoluci i ve vlastní lidské hodnoty, třebaže říká: „A přece je nám přitom o něco lépe než těm na druhé straně: zatímco někde civíme — vychutnáváme sny o budoucnosti a vyhříváme se proti slunci, které má teprve vyjít; když bijeme, zabíjíme a hyneme — děláme to pro komunismus, pro tu nejpopojnější směs naděje a smyslu.“ I Lado Tajović si uvědomuje, že víra v ideály, víra v komunismus je stejně důležitá jako to, aby zůstal naživu. „Lalićovi osamělci jsou ve skutečnosti odpadlíci, ztracení, bezmocní na to, aby se zachránili“ — říká Pavle Zorić. Je třeba ovšem se Zorićem zároveň dodat, že téma solidarity jako zdroj síly a naděje tvoří v Lalićově díle ústřední téma. Viktor Kudělka pokládá Mihaila Laliće za „jednoho z nejryzejších tragiků národního osudu“.

V roce 1973 vyšel v překladu Milady Nedvědové také výbor z Lalićových povídkové tvorby pod názvem *Pramen tmy* (Posljednje brdo). V recenzi výboru se tenkrát psalo, že v postavách čtyř povídek ukazuje autor složitost revoluce a spletitost osudů člověka v ní. „Hlubokou psychologickou sondou zkoumá charaktery lidí, kteří stojí na různých barikádách, sleduje jejich tragické osudy, sočasnou i minulou, objektivní i subjektivní, vnější i vnitřní lidskou podstatu.“⁸

M. Lalić ztvárnil ve svých povídkách, novelách a románech „rodný kraj v nelítostném krvavém zápase“, napsala odborná kritika. Zdůrazňovalo se, že Lalić na osudech zrádců, kolaborantů, četníků a ustažů ukázal velikost národně osvobozenického zápasu svého lidu, že řeší otázky mravní a společenské. Česká literární kritika vyzvedla zejména novelu *Pramen tmy* (podle níž byl celý český výbor pojmenován), v níž Lalić v postavě někdejšího velitele četníků Rika Gizniće, který se svou skupinou udavačů, kriminálních, příživníků a pobudů vraždil komunisty, vlastence, výrazně zachytil vlčí morálku, prohnilost a bahno. Postava Rika Gizdiće je „obludná, odlidštěná, hrůzná a varující“.⁹

Lingvistka Radoslava Brabcová, která analyzovala české překlady Lalićových románů *Nad hlavou jen stromy* (Lelejska gora) a *Pramen tmy* (Posljednje brdo), poznamenala, že jejich jazyk je „čtenářsky velmi náročný“, a proto pro překladatelku Miladu Nedvědovou také mnohem náročnější. Obtížnost Lalićova jazyka vyplývá z toho, že je „plný obrazného vyjadřování“. Podle Brabcové patří „černohorský spisovatel M. Lalić k nejvydávanějším a nejčtenějším jugoslávským prozaikům“ v Československu.¹⁰

V českých zemích i na Slovensku se zájem o literaturu jihoslovanských národů a národností soustřeďuje převážně na taková literární díla, která patří v hierarchickém žebříčku hodnot k vrcholům. Přitom většinou vycházejí nejhodnotnější díla z jugoslávských literatur jak česky, tak také slovensky. Pouze Mihailo Lalić toto tvrzení poněkud vyvrací, neboť dlouho byla na Slovensku z jeho díla známá pouze Svatba. Teprve r. 1979 vyšel v překladu Jána Jankoviče román *Bojové šťastie* (Ratna sreća), který ovšem zatím nevyšel česky.

⁸ Dorovský, I: *Hledání světla v pramenech tmy*. Literární měsíčník, 6, 1974, s. 112—113.

⁹ Tamtéž, s. 113.

¹⁰ Brabcová, R.: *Nad překlady děl Mihaila Laliće*. Naše řeč, 60, 1977, 3, s. 151—155.

Jeden z nejvýznamnějších současných jugoslávských spisovatelů Mihailo Lalić byl v souvislosti s vydáním románu *Bojové šťastie* představen čtenářům jako autor patřící k národu, „který po stáročia bojoval a nadovšetko si cení bojové hrdinstvo“. Román *Bojové šťastie* je pak podle názoru slovenského překladatele knihou „o jedinečnom ľudskom osude, o láske, múdrosti, román o čiernohorskom inteligentovi, ktorý sa zrodil z ľudu a nikdy s ním neustratil spojenie, a súčasne román o osude národa, o hrdinstve a zbabelosti, o nevyčerpatelnosti ľudských síl, z ktorých sa rodí bojové šťastie“.

Na záložce knihy, která u nás plní často úlohu stručného informativního úvodu, se psalo, že román *Bojové šťastie* bude pro čtenáře „nevšedným zážitkom, hlboko ho citovo obohatí a stane sa mu studnicou poznatkov z histórie čiernohorského národa, slovanských národov vôbec a zrkadlom doby od sklonku minulého storočia do začiatku druhej svetovej vojny na Balkánskom poloostrove“.

Viděli jsme, že česká a slovenská kritika jednoznačně a bez výhrad přijala především Lalićovu *Svatbu*. Na ostatní Lalićovy romány se sice názory poněkud lišily, kritikové se však shodli v tom, že pro Mihaila Laliće je „člověk v revoluci a revoluce v člověku jediné generální téma, kolem něhož s menší nebo větší kořistí vytrvale krouží a usiluje postihnout obě stránky procesu v jejich složité sociálně psychologické souvztažnosti“.¹¹

Náš výklad potvrzuje to, co jsme již jednou uvedli: Dílo Mihaila Laliće patří spolu s romány Iva Andriće, Miroslava Krleži, Dobrice Ćosiće, Branka Ćopiće, Miodraga Bulatoviće a dalších předních jugoslávských prozaiků k nejpřekládanějším prózám v Československu.

¹¹ Kudělka, V.: *Lalić starý a nový*. Romboid, 1, 1974, s. 60.

ВОСПРИЯТИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ МИХАИЛА ЛАЛИЧА В ЧЕХОСЛОВАКИИ

Автор статьи прослеживает проникновение и восприятие романов, повестей и рассказов югославского писателя Михаила Лалича в чешской и словацкой среде. На основе подробного анализа автор статьи приходит к выводу, что в чешском или словацком переводе вышли в Чехословакии все романы Михаила Лалича и один сборник рассказов. Таким образом автор статьи доказывает, что произведения М. Лалича вместе с романами и рассказами И. Андрича, М. Крлежи, Д. Чосича, Б. Чопича, М. Булатовича и других югославских писателей стали в Чехословакии составной частью основного фонда переводов в послевоенном периоде.

